

Οι εικόνες του τεύχους προέρχονται από την ομαδική έκθεση με τίτλο «Contemporary Womanhood 1.0: σύγχρονες θηλυκότητες» που πραγματοποιείται στο ΜΟΜus-Μουσείο Άλεξ Μυλωνά (Πλ. Αγίων Ασωμάτων 5, Θεσσαίο, Αθήνα). Επιμέλεια: Φαίδρα Βασιλείδου. Μέχρι 8/10

Χαρίκλεια Παπαϊοάννου, Mammals, 2022, εγκατάσταση από ύφασμα, μετάξι με μεταλλική κλωστή, μεταβλητές διαστάσεις

Το ανεύρετο αστικό μυθιστόρημα

(και η αστοχία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό)

Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ, «Ο αγαπών σε, Μίνας» Γράμματα και ημερολόγια: 1928-1933, φιλολογική επιμέλεια-επίμετρο: Χριστίνα Ντουσιά, εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σελ. 176
ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΟΥΛΑΡΗΣ, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ, Σκονιάφτοντας σε ανοικτά σύνορα. Μια συζήτηση για τα ορατά και τα αόρατα σύνορα της λογοτεχνίας, για την ελληνική ιδιοπροσωπία και τις αντανάκλασεις της για τα όρια της κριτικής και τις προκλήσεις της, εκδόσεις Πατάκη, σελ. 180

Του ΚΩΣΤΑ ΒΟΥΛΓΑΡΗ

Από τις αρχές του 20ού αιώνα, με σημείο καμπής τον Μεγάλο Πόλεμο και τομή τη ρωσική Επανάσταση του 1917, η ακμαία νεωτερικότητα και η συνακόλουθη αντίληψη της πρόδου οδηγείται σε ένα επόμενο στάδιο. Εκεί, στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, τα αδιέξοδα της αστικής κοινωνίας και εποχής είναι πλέον προφανή, και θεωρούνται απολύτως θεμιτές, και ιστορικά ώριμες, οι προσπάθειες υπέρβασής τους, που τελικά κατέδειξαν το βάθος και το μέγεθος του αδιεξόδου της νεωτερικότητας, πρώτα απ' όλα με την περίπτωση του ναζισμού. Στην τέχνη κυριαρχεί η κοινωνική θεματολογία/αναφορά και, παράλληλα, συνήθως σε διαφορετικές ατραπούς, ο μορφικός ριζοσπαστισμός (τα κινήματα του μοντερνισμού), που εισβάλλουν στο προσκήνιο με αξιώσεις επαναπροσδιορισμού του λογοτεχνικού πεδίου.

Η νεοελληνική πεζογραφία, μετά την υβριδική κορυφή της στη *Λυναίκα της Ζάκυνθος* (1826-1833) του Διονυσίου Σολωμού, είχε την τιμή, και συνάμα την «ατυχία» να πραγματωθεί ως αρχόμενη, διακριτή εθνι-

κή λογοτεχνία, με την *Συμαΐδα* (1849) του Κωνσταντίνου Συμωνίδη και την *Πάπσσα Ιωάννα* (1866) του Εμμανουήλ Ροΐδη, δύο έργα που όμως δεν ακολουθούσαν τη θετικιστική ακολουθία του εν γένει ιστορικού χρόνου, αλλά τον υπερέβαιναν, διά της τέχνης, τουλάχιστον κατά έναν αιώνα. Δηλαδή, ο Συμωνίδης και ο Ροΐδης δεν ήσαν οι καθ' ημάς Μπαλζάκ, γιατί κατάφεραν, ήδη στα μέσα του 19ου αιώνα, να είναι οι καθ' ημάς, και οι κατά τα μέρη της Ευρώπης, Χόρχε Λουίς Μπόρχες.

Το γεγονός πως οι δύο αυτές υπερβάσεις μέχρι και σήμερα δεν έχουν εισπραχθεί -λογοτεχνικά, κριτικά, φιλολογικά, βεβαίως και θεσμικά- ως αυτό που είναι, και η παράλληλη απουσία αστικού μυθιστορήματος, άφισσαν σχεδόν ολόκληρο το έδαφος στην ποίηση, η οποία ανέλαβε τον ρόλο της διαμόρφωσης εθνικής και κοινωνικής συνείδησης, ιδεολογίας, αισθητικής, με παράπλευρη απόπειρα να θρέφονται μέχρι σήμερα εθνοφυλετικές φαντασιώσεις περιούσιου «ποιητικού λαού», και κυρίως να αναπαράγεται η έλλειψη ως χαρακτηριστικό/αναπνίρα της όλης νεοελληνικής λογοτεχνίας, την οποία, ως εκ τούτου, ουδέποτε την πήραν και την παίρνουν στα σοβαρά οι ευρωπαίοι και οι υπόλοιποι του Δυτικού κόσμου, όσες προσπάθειες κι αν έγιναν, μέσα από θεματά αλλά και αφανή κανάλια και συναλλαγές, όσα χρήματα κι αν ξοδεύτηκαν (αφειδώς) στις αλήστου μνήμης ημέρες του ΕΚΕΒΙ, αφού για το ευρωπαϊκό ιστορικό λογοτεχνικό κεκτημένο δεν νοείται εθνική λογοτεχνία άξια λόγου, αν δεν διαθέτει ισχυρή παράδοση αστικού μυθιστορήματος, του λογοτεχνικού είδους που θεωρείται σήμα κατατεθέν της νεωτερικότητας.

Η λέγόμενη «γενιά του '30», ορίζοντας για τον εαυτό της τον ρόλο του οδηγού και του υποκειμένου που θα

περνούσε επιτέλους τη νεοελληνική λογοτεχνία και κοινωνία από την προϊστορία στην οντως ιστορία, κατάφερε κι αυτή αξιόλογα πράγματα στην ποίηση (Σεφέρης, Ελύτης, Εμπειρικός), αν και όχι τομές, όπως ισχυρίστηκε (αυτές έγιναν από τον Καβάφη και τον Εγγονόπουλο...), όμως στην πεζογραφία τα πράγματα δεν ήσαν ανάλογα. Ο άτονος, συντηρητικός μοντερνισμός της πεζογραφίας της, ένα κακέκτυπο της μοντερνιστικής έξαρσης, κολοβωμένο στην καθ' ημάς εκδοχή του εσωτερικού μονολόγου και σε άλλες «συμπαθητικές» απόπειρες, μας άφησε μια μακρά σειρά έργων, που κατά περίπτωση και ως σύνολο δεν θεωρούνται πια ότι συνιστούν μια στοιχειώδως αξιόπιστη μοντερνιστική πεζογραφία.

Ο Καραγάτσης, εξ αρχής και προγραμματικά, επιχειρεί να πιάσει το νήμα από την αφετηρία, δηλαδή να κάνει αστικό μυθιστόρημα, εκκινώντας φυσικά από τον Μπαλζάκ, αξιοποιώντας τις ήδη τετελεσμένες παραδόσεις του ρεαλισμού και του νατουραλισμού. Ζώντας όμως στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ζώντας δηλαδή την εποχή του, όπως ακροθιγώς την περιέγραψε στην αρχή αυτού του κειμένου, το κοινωνικό του κοσμοειδωλό δεν θα μπορούσε παρά να συντίθεται από σταθερές και στερεότυπα του κοσμοειδωλού του αριστοτέρα, όπως αποδεικνύουν και οι εκδιδόμενες τώρα επιστολές του, οι οποίες, όσο αποκαλυπτικές κι αν είναι, δεν πρέπει να μας εκπλήσσουν, γιατί, τότε, δεν είχε άλλο διαθέσιμο εργαλείο. Όπως σημειώνει σε επιστολή του στον Νικόλαο Κάλας:

ΣΥΝΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 1

«Δεν είμαι μολοσβικός από ιδεολογική αφαίρεση, μα από χαμηλή μοχθηρία! Ξεκινώ τα περί 'διανομής του πλούτου' του μαρξιστικού 'Κεφάλαιου', και συλλαβαίνω τον κομμουνισμό με την απολίκωση του πεινασμένου, δηλ. οι φτωχοί να πάρουν τα λεφτά των πλούσιων. Κι αυτό, όχι για την απόλαση σκεπτικής αξίας υλικών ηδονών. Μα για το ρητορικό μέρος της υπόθεσης! Για νάχω στόμα, και να λέω ό,τι μου καίβει, κι ο Κόσμος να με θανατίζει για τη σοφία μου! Ενώ τώρα, και το πιο σωστό πράμα κι αν πω, θεωρείται σαχλαμάρα, εφ' όσον δεν το πλαισιώνουν καρνέ από τσες, τίτλοι ιδιοκτησίας, ομολογίες, μετοχές, μια Πακάρ και μια βόλα στην Κηφισιά».

Μετά από αυτό το απόσπασμα, που ταυτόχρονα ανακαλεί και τον λόγο του Μάρτιν Χιτεντ του μεγάλου ρεαλιστή Τζακ Λόντον, ας δούμε ένα σημείο από μια άλλη επιστολή του, όπου αναγγέλλει την έκδοση του *Συνταγματάχρη Λιάπκιν* (1933):

«Το έργο μου μάλλον θα εκδοθεί. Είναι καθαρά κομμουνιστικό. Μου φαίνεται ότι σου ανάγγειλα την προσχώρησή μου στις ιδέες της Γ' Διεθνούς».

Ο Κάλας βέβαια χαρακτήρισε το μυθιστόρημα *Συνταγματάχρη Λιάπκιν* «μικροαστική ηθογραφία», μάλλον ελπίζοντας πως θα υπάρξει και στα καθ' ημάς μοντερνιστική πεζογραφία. Αν μπορούσε τότε να γνωρίζει τη συνέχεια, μάλλον θα ήταν πιο επεικτής προς τον Καραγάτση... Αν, δε, έβλεπε τις ηθογραφίες των επιγόνων της «γενιάς του '30», θα κινδύνευε να πάθει ακόμα και συμφορόσηπο...

Πάντως, ο Καραγάτσης μέσα από το έργο του αναδεικνύεται ως ο πιο ενδιαφέρων πεζογράφος απ' όσους εμφανίστηκαν στα χρόνια του Μεσοπολέμου, όπως άλλωστε σημειώνει το παράνομο στην Κατοχή περιοδικό της Αριστεράς, *Πρωτοπόροι*, το 1943:

«Ο κ. Καραγάτσης είναι ο πιο γόνιμος από τους μυθιστοριογράφους και διηγηματογράφους μας».

Έκτοτε βέβαια πέρασαν δεκαετίες, ο ακμαίος μοντερνισμός μάς άφησε χρόνους και επιβιώνουν μόνο κάποιες εκπλαστικές του, αρκετές φορές ενδιαφέρουσες και σημαντικές, που όμως προκύπτουν μόνο μέσα από ισχυρές, πάλαι ποτέ παραδόσεις του, εκεί όπου αυτές υπήρξαν, όπως π.χ. η κεντροευρωπαϊκή. Στα καθ' ημάς, κάτι τέτοιο δεν υφίσταται, όση ενημέρωση και συγκρότηση κι αν έχουν κάποιοι συγγραφείς, αφού η λογοτεχνία ευδοκμεί μόνο μέσα στη γλώσσα, στην εκάστοτε γλώσσα, και στην παράδοσή της - ο κατ' εξαίρεση εκτός λογοτεχνικής γλώσσας, μέγας μυθοποιός Καζαντζάκης, απλώς επιβεβαιώνει τον κανόνα.

Χωρίς επίσης να παραγνωρίζουμε τους σημαντικούς διηγηματογράφους (Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης, Θεοτόκης...), στη μεγάλη φόρμα και αφήγηση το πρωτότερο του Σιμωνίδη και του Ροΐδη βρήκε την απρόσκοπτη συνέχειά του στην πολυφωνική μεταμυθοπλασία (Θανάσης Βαλτινός, Γιάννης Πάνου, και νεότεροι), καθιστώντας απλώς μάταιη την εκπρόθεσμη (ήδη από την εποχή του Καραγάτση) προσπάθεια να δημιουργηθεί παράδοση αστικού μυθιστορήματος.

Πρόκειται για την ιδιοπροσωπία της νεοελληνικής πεζογραφίας, και της όλης λογοτεχνίας μας. Μαζί με τον εκ των κορυφαίων ευρωπαϊών ρομαντικών (και όχι «εθνικών») ποιητών, Διονύσιο Σολωμό, καθώς και τους άξιους, ευθέως συνεκιστές του, Καβάφη, Εγγονόπουλο, Λάγιο. Μακριά από τις γραμματολογίες/κιβωτούς της αμχανίας, της μετριότητας και της συμβατικότητας, και μόνο με αυτό το όντως πρόσωπό της, με τις όντως δημιουργημένες ιδιαίτερες παραδόσεις της, η νεοελληνική λογοτεχνία θα μπορούσε να διεκδικήσει τη δική της θέση ανάμεσα στις ευρωπαϊκές εθνικές λογοτεχνίες, και μάλιστα σε περίοπτη θέση, καθ' ότι αισθητικά προωθημένη. Αντίθετα, η επιμονή των περισσότερων καθ' ύλην αρμοδίων, σε μια εικόνα της που αναπαράγει την εικόνα της κάθε ευρωπαϊκής νεωτερικής λογοτεχνίας, όπου κεντρική θέση έχει το αστικό μυθιστόρημα, ανεύρετο στα καθ' ημάς, απλώς αναπαράγει τη σχέση του πτωχού συγγενούς.

Ξέρω, ότι τόσες θέσεις, επί τόσων μειζόνων ζητημάτων, θα θεωρηθούν απόλυτες και, σύμφωνα με τον συρμό που σέρνεται για δεκαετίες, μάλλον θα χαρακτηρισθούν δογματικές (μια άλλη όψη, και συνάμα συγκάλυψη της παθολογίας που περιέγραφα). Πάντως, τα όσα εντελώς τηλεγραφικά υποστήριξα, τα έχω εξηγήσει αναλυτικά και τεκμηριωμένα στα δοκιμακά βιβλία μου. Όμως, πάνω απ' όλα, αντιμετωπίζοντας ένα βιβλίο δύο σύγχρονων πεζογράφων, του Κώστα Κατσουλάρη και του Δημοσθένη Κούρτοβικ, το οποίο αναφέρεται εκτενώς στον νεοελληνικό «εξαιρετισμό», τις ιδιομορφίες της λογοτεχνίας μας και την αμχανία, ή μάλλον μη υποδοχή της στην αλλοδαπή, θεωρώ ότι μόνο θεμιτό αλλά εκ των ων ουκ άνευ, να καταθέτω τις παραδοχές με τις οποίες εγώ γράφω πεζογραφία, όταν κρίνω τις παραδοχές με τις οποίες εκείνοι γράφουν, και επίσης μιλούν για τη νεοελληνική πεζογραφία. Ως πεζογράφοι, αλλά και ως κριτικός με μακρά θητεία ο Κούρτοβικ, και επίσης ως δοκιμογράφος ο Κατσουλάρης, το σύγχρονο αστικό μυθιστόρημα υπηρετούν και προτάσσουν, αν θέλετε αναζητούν, σε αυτό δοκιμάζονται.

Νομίζω, δε, πως όσα υποστήριξα απαντούν ευθέως στο ερώτημα που διατρέχει όλο το βιβλίο τους, όπως τηλεγραφικά αποτυπώνεται στο οπισθόφυλλό του:

«Ενώ τα ενδοευρωπαϊκά σύνορα γίνονται ολοένα πιο ανοικτά, οι Έλληνες πνευματικοί δημιουργοί μοιάζει να προσκορύνουν σε αόρατα εμπόδια, όταν κάνουν το βήμα πέρα από την ελληνική επικράτεια. Ιδιαίτερα η λογοτεχνία της χώρας μας δυσκολεύεται να βρει απήχηση στο εξωτερικό, κάτι που δεν ισχύει για τη λογοτεχνία πολλών άλλων μικρών ή σκεπτικά μικρών χωρών. Γιατί συμβαίνει αυτό?».

Προς επίρρωσιν, η «βιοματική» απάντηση του Κούρτοβικ στον Κατσουλάρη, από την εμπειρία του ως Έλληνα συγγραφέα όταν ταξίδευε στο εξωτερικό:

«Μια μόνιμη ερώτηση που μου έκαναν οι ξένοι δημοσιογράφοι ήταν τι το ειδικά ελληνικό υπήρχε στο τάδε ή δείνα μυθιστόρημά μου. Στην αρχή προσπαθούσα να τους δώσω μια εξήγηση. Το έκανα αδέξια, γιατί, όπως ξέρετε, είναι δύσκολο και άχαρο για έναν συγγραφέα να πρέπει να περιγράψει το περιεχόμενο του βιβλίου του, και μάλιστα με τρόπο που να ικανοποιεί έναν ξένο συνομιλήτή του. Αλλά από ένα σημείο κι έπειτα άρχισα να εκνευρίζομαι και να τους ρωτώ αν θα έκαναν τέτοια ερώτηση, για παράδειγμα, σ' έναν Πορτογάλο, έναν Ολλανδό, έναν Πολωνό συγγραφέα. Μου απαντούσαν με ένα αμήχανο 'όχι'».

Φυσικά, τα δύο βιβλία στα οποία αναφερόμαι περιέχουν και πολλά άλλα ενδιαφέροντα σημεία, που θα μπορούσε να συζητήσει κάποιος. Όπως, για παράδειγμα, το ερώτημα για την πρωτοκαθεδρία, ή όχι, του (προγραμματικά μάλιστα προαποφασισμένου) «θέματος» του μυθιστορήματος, έναντι της περιπέτειας στη δίνη της γραφής και της γλώσσας (επ' αυτού, ο Κούρτοβικ κάνει μια δίκαιη παρατήρηση κατά του Καραγάτση). Όμως, στο πλαίσιο και στην έκταση ενός κριτικού σημειώματος, προτίμησα να αναδείξω και να περιοριστώ στη κοινή δεσπόζουσα των δύο βιβλίων, που τα καθορίζει και τα συνδέει: το ανεύρετο στα καθ' ημάς, νομίζω πλέον οριστικά, αστικό μυθιστόρημα.

Αντίθετα, η περιπέτεια της νεοελληνικής λογοτεχνικής γραφής, νοούμενη φυσικά ως ακολουθία μορφών, συνεχίζεται απρόσκοπτη, με ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Από αυτή την άποψη, τελικά είναι αδιάφορο τι καταναλώνουν κατά καιρούς ως υποκατάστατα οι εσπερίες κοινωνίες. Γιατί, παρ' ό,τι κάποια στιγμή οι πνευματικές ελίτε αυτών των χωρών ήσαν που αποδέχτηκαν και ανέδειξαν π.χ. τον Τζούζο ή τον Καβάφη, συνήθως άλλα καταναλώνουν ως λογοτεχνία οι εν λόγω κοινωνίες, ενώ οι πλείστοι όσοι συγγραφείς τους σε αλλότριες, συμβατικές τραπούς πορεύονται. Το πρόβλημα λοιπόν (εάν πρόκειται περί «λογοτεχνικού» προβλήματος) δεν είναι απλώς δικό μας, νεοελληνικό...

Ναταλία Μαντά, Σκύλος, 2023, ηπλώς τερακότα και κερί, 47Χ32Χ23 εκ.